

KS. MAREK JODKOWSKI

**GENEZA BUDOWY KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO
W PASYMIU W DRUGIEJ POŁOWIE XIX WIEKU**

Wśród malowniczych miast mazurskich poczesne miejsce zajmuje Pasym. Jego dzieje cieszyły się sporym zainteresowaniem, zarówno historyków niemieckich, jak i polskich. Ponadczasową wartość posiada niewątpliwie obszerna monografia tego miasta autorstwa ks. Bogumiła Wykowskiego pt. *Dzieje społeczne i religijne Pasymia w drugiej połowie XIX i pierwszej XX wieku*¹. Niestety, zredagowana w formie komputeropisu, pozostaje niedostępna szerszemu gronu czytelników. Cenne badania dotyczące historii Kościoła katolickiego w Pasymiu w XIX wieku udostępnił drukiem, jeszcze w okresie międzywojennym, ks. Walenty Barczewski², oraz współcześnie – ks. Andrzej Kopiczko³. Powyższe opracowania nie wy-

KS. DR MAREK JODKOWSKI, kapłan archidiecezji warmińskiej, doktor historii Kościoła, magister historii sztuki; pracuje jako adiunkt na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; zainteresowania badawcze: historia Prus w XIX wieku, dzieje diecezji warmińskiej, ikonografia chrześcijańska. Kontakt: marek.jodkowski@uwm.edu.pl

- 1 B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia w drugiej połowie XIX i pierwszej XX wieku*, Olsztyn 2008, kps w Archiwum Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- 2 W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, wyd. 2, Olsztyn 1925, s. 56–60.
- 3 Zob. zwłaszcza A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczycieńskim*, w: *Powiat szczycieński. Przeszłość – współczesność*, red. G. Jasiński, Z. Kudrzycki i A. Misiuk, Szczytno 2006, s. 552–553.

czerpują jednak bogactwa informacji dotyczących katolickiej świątyni w Pasymiu w drugiej połowie XIX wieku, a zwłaszcza genezy jej budowy. Żeby je zaprezentować, należy wyróżnić czynniki stymulujące rozwój katolicyzmu w tym mieście i okolicach w XIX stuleciu. Na szczególną uwagę zasługują ponadto uwarunkowania demograficzne oraz finansowe opisywanej placówki duszpasterskiej. Stanowiły one bowiem podstawę materialną funkcjonowania parafii misyjnej w Pasymiu, a tym samym wyznaczały możliwości dysponowania pieniędzmi, które przeznaczano na budowę i utrzymanie obiektów kościelnych. Niniejszą refleksję naukową warto oprzeć na analizie materiałów archiwalnych przechowywanych zwłaszcza w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie oraz Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, które mieści się w Bonifatiuswerk w Paderborn. Stowarzyszenie to bowiem finansowało wznoszenie świątyń, a także dotowało pensje księży oraz pracowników kościelnych w placówkach duszpasterskich diaspory katolickiej, do których zaliczał się również Pasym.

Rozwój katolicyzmu w Pasymiu w XIX wieku

Badania demograficzne świadczą o obecności katolików w północnej części, leżącego w Prusach Wschodnich, powiatu szczydzieńskiego, już od początku XIX wieku⁴. W 1817 r. rejencja królewiecka wydała zarządzenie, zgodnie z którym katolików zamieszkujących Pasym i okolice podporządkowano parafii w Biskupcu Reszelskim. Dziesięć lat później władze państwowe oddaliły prośbę proboszcza z Purdy Wielkiej, położonej niemal 2 mile od Pasymia, która dotyczyła przejścia przez niego opieki pastoralnej nad wiernymi z tego miasta i okolic. Dopiero w 1850 r. możliwa stała się realizacja tych planów⁵.

Piekarz Groß 17 stycznia 1861 r. zabiegał u biskupa warmińskiego, aby na stałe wprowadzić nabożeństwa w Pasymiu, ponieważ podróż do Purdy Wielkiej wiązała się z licznymi niedogodnościami⁶. Zdaniem ks. Rudolpha Steffena pierwszą mszę świętą celebrował w tym mieście proboszcz z Purdy Wielkiej, ks. Joseph Osinski, już w okresie wielkanocnym 1862 r. Od tego czasu wierni mie-

4 Warto wspomnieć, że już 19 lutego 1778 r. zgodę na odprawianie nabożeństw katolickich w Pasymiu otrzymał proboszcz z Purdy Wielkiej, ks. Piotr Paweł Szaffryński; zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 319; A. Kopiczko, *Dzieje kościoła i parafii w Purdzie Wielkiej*, Olsztyn 2014, s. 64, 107.

5 *Katholisches aus Passenheim*, „Ermländisches Kirchenblatt“ 1936, nr 33, z 16 sierpnia; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczydzieńskim*, s. 552.

6 *Katholisches aus Passenheim*; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczydzieńskim*, s. 552; A. Kopiczko, *Dzieje kościoła i parafii w Purdzie Wielkiej*, s. 64; P. Romański, *Biskup warmiński Józef Ambroży Geritz (1783–1867)*, Olsztyn 2015, s. 177; B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia w drugiej połowie XIX i pierwszej XX wieku*, s. 224.

li okazjonalnie możliwość uczestnictwa w liturgii eucharystycznej odprawianej w Pasymiu⁷. Wzrastająca liczba katolików w tym mieście i okolicach skłoniła ks. Osinskiego do poszukiwania odpowiedniego miejsca na jej celebrację. Władze miejskie odrzuciły starania duszpasterza, aby przeznaczyć na ten cel salę posiedzeń magistratu. Dzięki zaprzyjaźnionemu proboszczowi ewangelickiemu, ks. Osinski otrzymał zgodę ewangelickiej rady parafialnej na odprawianie nabożeństw w pasymskiej świątyni protestanckiej. Najprawdopodobniej pierwszą mszę świętą w tym miejscu zorganizowano w trzeci dzień Świąt Wielkanocnych⁸, natomiast drugą – w trzeci dzień po Zesłaniu Ducha Świętego 1865 r.⁹ Już 29 marca 1866 r. ks. Osinski informował zarząd Towarzystwa św. Wojciecha we Fromborku, że ze względu na wzrastającą liczbę wiernych w Pasymiu i okolicach utworzenie stacji misyjnej w tym mieście wydaje się nieodzowne. Rozważał wówczas kupno nieruchomości ziemskich należących do właścicieli Brombeis, Bialuka i Malucksche za 4780 talarów. Wiadomo, że znajdowały się na nich dwa domy, które nadawały się na plebanię oraz szkołę i mieszkanie dla nauczyciela¹⁰. Pozostałe budynki, będące wówczas w opłakanym stanie, zamierzano przeznaczyć do rozbiórki, aby zyskać plac pod budowę kościoła. Nieruchomość, otoczoną zresztą ogrodem, dzieliło od rynku niespełna dwieście kroków¹¹. Wspomniany proboszcz z Purdy Wielkiej otrzymał od biskupa warmińskiego polecenie, aby zwiększyć częstotliwość celebracji liturgicznych w Pasymiu. Od października 1866 r. co dwa tygodnie odprawiano msze święte oraz udzielano lekcji religii w tym mieście, prawdopodobnie w domu kowala Leńskiego¹².

7 Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (dalej: Arch. Paderborn), Teczka: Passenheim, Missionspfarre Passenheim, 1872; R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, „Bonifatiusverein“ 1871, nr 5, s. 53.

8 Por. *Katholisches aus Passenheim*; W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, s. 57; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczycieńskim*, s. 552; A. Kopiczko, *Dzieje kościoła i parafii w Purdzie Wielkiej*, s. 64; P. Romański, *Biskup warmiński Józef Ambroży Geritz*, s. 177; B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia*, s. 224.

9 Por. B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia*, s. 224; A. Kopiczko, *Dzieje kościoła i parafii w Purdzie Wielkiej*, s. 64.

10 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionspfarre Passenheim, 1872; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 58; *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, red. H. Krüger, Leer 1989, s. 270; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2011, s. 78.

11 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53; por. *Katholisches aus Passenheim*; B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia*, s. 157; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczycieńskim*, s. 552; A. Kopiczko, *Dzieje kościoła i parafii w Purdzie Wielkiej*, s. 64.

12 *Katholisches aus Passenheim*; zob. także B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia*, s. 157; W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, s. 57.

Pod koniec września 1868 r. nominowano wikariuszem lokalnym w Pasy-miu ks. Rudolpha Steffena¹³. Rozpoczął on posługę w tej placówce duszpaster-skiej w październiku tego roku. Prawnie podlegała ona nadal parafii w Pur-dzie Wielkiej. Ks. Steffen otrzymał dodatkowo misję od władz kościelnych, aby zaopiekować się 150 katolikami mieszkającymi w Szczytnie, gdzie miał raz w miesiącu celebrować mszę świętą¹⁴. Warto nadmienić, że pastoralną posługę roztoczył nie tylko nad całym powiatem szczydzieńskim, ale również nad sporą częścią powiatu nidzickiego¹⁵. Jednym z wyzwań stojących przed duszpasterzem pozostawało jednak miejsce celebracji liturgicznych w Pasy-miu. Oratorium urządzone w jednym z zakupionych budynków mieściło niespełna dwieście osób¹⁶. Jego szerokość wynosiła 18,5 stopy, a długość – 25 stóp, z czego 7 wydzielono na ołtarz, konfesjonał i fisharmonię. Powierzchnia użytkowa przestrzeni, z której korzystali wierni, ograniczała się zatem do ok. 300 stóp kwadratowych¹⁷. Już w 1871 r. gromadziło się na mszach świę-tych niedzielnych 250–300 wiernych, a latem czy też w czasie świąt – o wiele więcej. Wierni zatem stali dość ciasno obok siebie. Z tego powodu nie mogli klękać ani w czasie przeistoczenia, ani na błogosławieństwo. Chociaż w suficie znajdował się otwór wentylacyjny, jednak, jak wspominał ks. Steffen, nawet zimą gasły na ołtarzu świece z powodu braku tlenu¹⁸.

Decyzję dotyczącą gromadzenia kapitału na budowę nowego kościoła pod-jęto w dzień inauguracji Soboru Watykańskiego I, a zatem 8 grudnia 1869 r. Ks. Steffen odnotował przy okazji, że wezwanie przyszłej świątyni pasymskiej

13 *Katholisches aus Passenheim*; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczydzieńskim*, s. 552.

14 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53; por. B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasyimia*, s. 224.

15 *Katholisches aus Passenheim*. W czasie Kulturkampfu ks. Rudolph Steffen wspomagał ka-tolickie parafie w Purdzie Wielkiej oraz w Klebarku Wielkim. Zgodnie z relacją świadków, przebywał w drodze dzień i noc; zob. tamże.

16 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53.

17 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 24 I 1872.

18 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53–54. Ks. Rudolph Stef-fen odnotował również, że na Wielkanoc 1876 r., celebrując sumę, krótko przed prefacją dostał krwotoku z nosa, którego nie można było zatamować. Sytuacja uległa diametralnej zmianie po otwarciu okien i drzwi, co umożliwiło dopływ zimnego powietrza; zob. R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 46; zob. również W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, s. 57. W tym czasie nawet ewangelicki ksiądz w Pasy-miu wskazywał swoim wiernym (z ambony) katolików jako wzór, ponieważ nie wstydzili się w zwykłym pokoju uczestniczyć w nabożeństwach; zob. Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 24 I 1872.

więzało się m.in. z powierzeniem prac soborowych opiece Serca Jezusowego i Niepokalanego Poczęcia Maryi. Odwoływano się także do herbu miasta, który ukazywał Maryję z Dzieciątkiem Jezus¹⁹.

Ze szczególną troską traktowano w Pasymiu edukację młodego pokolenia katolików. Od 1866 r. dzieciom w tym mieście lekcji religii udzielał raz w tygodniu (przez 3–4 godziny) nauczyciel z Purdy Wielkiej. Prywatną szkołę katolicką utworzono w Pasymiu 8 kwietnia 1869 r.²⁰. Wybudowano ją z kamieni polnych, dlatego zimą panowały w niej niskie temperatury, natomiast latem dawały się we znaki upały²¹. Jeden pokój w budynku szkolnym przeznaczono na mieszkanie dla nauczyciela²². Wraz z jego zatrudnieniem poprawie uległ śpiew liturgiczny. W niedzielę po nabożeństwie popołudniowym niektórzy mieszkańcy miasta gromadzili się w szkole katolickiej, aby wraz z dziećmi ćwiczyć wykonywanie pieśni ze śpiewnika diecezjalnego, częściowo nawet po łacinie²³. W 1877 r. informowano, że budynek szkolny jest w złym stanie technicznym. Liczono się z koniecznością budowy nowego obiektu edukacyjnego, który miał kosztować ok. 10 000 marek²⁴. Decyzją rejencji królewieckiej z 11 października 1888 r. zmieniono status prywatnej szkoły katolickiej na powszechną²⁵.

Wraz z nominacją ks. Rudolpha Steffena na duszpasterza pasymskiego, erygowano w tym mieście wikarię lokalną²⁶. Już 26 września 1870 r. podniesiono tę placówkę do rangi parafii misyjnej, a Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia zatwierdziło decyzję władz kościelnych 31 marca oraz 3 lipca 1871 r.²⁷. Rozległy obszar pasymskiej parafii misyjnej ulegał zmniejszeniu wskutek ustanawiania nowych placówek duszpasterskich. Zgodnie z dekretem biskupa warmińskiego z 25 stycznia 1889 r., za uprzednią zgodą władz

19 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 46. W dzień inauguracji Soboru Watykańskiego I, w wikarii lokalnej w Pasymiu zainicjowano działalność Apostolatu Modlitwy (Gebetsapostolat) i Bractwa Serca Jezusowego; zob. tamże. Z kolei w adwencie 1877 r. założono w parafii Bractwo Różańca Świętego. Zapisało się do niego wówczas około 200 osób; zob. R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1878, nr 6, s. 78.

20 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionspfarre Passenheim, 1872.

21 Tamże.

22 Tamże.

23 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53.

24 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 10 II 1877).

25 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionsbericht v. J. 1888.

26 A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 22.

27 *Urkunde über die Errichtung der katholischen Pfarrgemeinde Passenheim*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland“ 1901, nr 4, s. 36; B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasyimia*, s. 225.

administracyjnych z 30 kwietnia 1888 r., cztery miejscowości podporządkowano parafii w Wielbarku²⁸. Wskutek decyzji ordynariusza diecezjalnego z 16 stycznia 1893 r., potwierdzonej przez państwo pruskie 10 lipca 1893 r., 22 miejscowości włączono do katolickiej parafii w Szczytnie²⁹. 19 listopada 1891 r. biskup warmiński sygnował dekret, uznany przez władze państwowe 22 stycznia 1892 r., zgodnie z którym 18 miejscowości parafii pasymskiej znalazło się w granicach parafii w Dźwierzutach³⁰. 13 czerwca 1898 r. parafia w Pasymiu utraciła na rzecz kuracji w Giławach cztery miejscowości³¹.

Pasym ustanowiono siedzibą dekanatu mazurskiego 20 listopada 1885 r.³², a pełnoprawną parafię erygowano w tym mieście 24 lutego 1901 r. Nieco wcześniej, 12 lutego tego roku, władze państwowe zaaprobowaly zmianę statusu opisywanej placówki duszpasterskiej³³. W XIX w. w Pasymiu pracowali następujący duszpasterze, którzy pełnili urząd wikariusza lokalnego, kuratusa bądź proboszcza misyjnego katolickiej placówki: Rudolph Steffen (od 1868), Josef Teschner (od 1887), Karl Bader (komendariusz; od 1889) i Rudolph Lammer (od 1889)³⁴. Nauczycielami katolickimi w tym mieście byli m.in. Adolph Müller (od 4 października 1874)³⁵ i Anton Kranich (od 16 listopada 1882)³⁶.

Budowa kościoła

Ze względu na wzrastającą liczbę katolików w Pasymiu i okolicach budowa kościoła w tym mieście wydawała się konieczna. W 1871 r. ks. Rudolph Steffen narzekał, że dom, w którym urządzono oratorium, stoi przy głównej, przelotowej ulicy. Hałas wozów, czy też rozmowy przechodniów zakłócały

28 *Urkunde über die Errichtung der katholischen Pfarrgemeinde Passenheim*, s. 36.

29 Tamże.

30 Tamże.

31 Tamże.

32 A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczytyńskim*, s. 553.

33 *Urkunde über die Errichtung der katholischen Pfarrgemeinde Passenheim*, s. 37; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, s. 23; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczytyńskim*, s. 553; por. *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 273.

34 P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 59; A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003, s. 42.

35 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 31 XII 1879); B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasyimia*, s. 290.

36 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 1 VIII 1884); B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasyimia*, s. 291.

nabożeństwa³⁷. Pierwotnie planowano budowę trójnawowego kościoła, tego rodzaju obiekt sakralny wydawał się jednak za drogi. Jednonawowa świątynia z kolei, która miałaby pomieścić 1000 wiernych, nie korespondowała z dość ograniczoną parcelą budowlaną (na której zresztą wcześniej stał zamek), dlatego też zdecydowano się zaprojektować kościół na planie krzyża łacińskiego. Zdaniem ks. Steffena nawiązywał on do wezwania świątyni, którą planowano dedykować Najświętszemu Sercu Jezusa. Na krzyżu bowiem objawiła się w pełni miłość Bożego serca. Na krzyżu, konstatował duszpasterz, serce Boże zostało przebite lancą, aby pozostawało otwarte dla wszystkich ludzi³⁸.

Latem 1873 r. mistrz budowlany Matthias Toffel z Olsztyna opracował szkice pasymskiego kościoła. Władze diecezjalne zaaprobowaly je 1 września tego roku. 17 września 1873 r. wytyczono fundament i wbito pierwszą łopatę. Tego samego roku zdołano wymurować fundamenty, z wyjątkiem szczytu zachodniego i wieży. W 1874 r. zakończono prace przy fundamentach, wyprowadzono także mury świątynne na wysokość 10 stóp. Ponieważ w Pasymiu nie było cegielni (założono ją dopiero w trakcie budowy kościoła), kolejne etapy inwestycji nie przebiegały tak szybko, jak się tego spodziewano³⁹. Poświęcenie kamienia węgielnego odbyło się 28 września 1874 r., bez szczególnych obchodów (z uwagi na napiętą sytuację polityczną), w obecności jedynie dwóch księży z sąsiednich placówek duszpasterskich. Usadowiono go w południowo-wschodnim rogu, gdzie absyda graniczyła z nawą⁴⁰.

Ks. Rudolph Steffen odnotował, że z powodu budowy linii kolejowej znacznie zwiększyła się cena materiałów oraz robocizny. Jeszcze zimą 1873 r. drewno na budowę świątyni miało kosztować jedynie 960 talarów, kolejnej zimy cieszyło się jednak dużym popytem, co przełożyło się na wzrost ceny. Sprzedawano je zwłaszcza do Berlina. Żeby kupić tzw. mocne drewno, ks. Steffen podróżował aż do granicy państwa. Wprawdzie udało się je pozyskać w dość atrakcyjnej cenie, jednak transport wygenerował dodatkowe koszty. Ostatecznie zapłacono za nie 1720 talarów, a zatem o 760 talarów więcej niż wynosi-

37 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 54.

38 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 47.

39 Tamże; *Katholisches aus Passenheim*; zob. także B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasyimia*, s. 226. A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczycieńskim*, s. 553; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej*, s. 51; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 58; *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 270.

40 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 47.

ła oferta sprzedaży⁴¹. W listopadzie 1875 r. informowano, że mury kościoła sięgają już zewnętrznego gzymsu. Położono także konstrukcję dachu, a ponadto zgromadzono łupek na jego przykrycie. Mróz uniemożliwił realizację dalszych etapów budowy⁴². W listopadzie następnego roku konstatowano, że zostały ukończone prace murarskie przy wieży świątynnej. Planowano niezwłocznie wstawić okna, aby przynajmniej w niedziele i święta mogły się odbywać nabożeństwa w nowym obiekcie sakralnym⁴³. W 1877 r. zamierzano przeprowadzić jeszcze częściowe fugowanie zewnętrznych murów kościoła oraz kontrolę zadaszania⁴⁴. Warto nadmienić, że prace fizyczne oraz w zaprzęgu zagwarantowała nieodpłatnie miejscowa wspólnota katolicka. Dostarczyła również kamienie niezbędne do wzniesienia kościoła⁴⁵.

Ostatecznie zbudowano świątynię neogotycką, z czerwonej cegły, pokrytą dachem łupkowym. Długość nawy wynosiła 90 stóp, natomiast szerokość – 36. Ramiona transeptu posiadały 28 stóp długości i 15 szerokości. Sufit, kierując się oszczędnością, wykonano z drewna. Okna, inspirowane gotykiem, wypełniało zielone szkło. Witraże (kompozycje malarskie na szkle) w oknach absydy ozdobiono przedstawieniami figuralnymi: w środkowym – Zbawiciela wskazującego ręką na serce, zaś po bokach – bł. Małgorzaty Marii Alacoque (w nawiązaniu do Nabożeństwa o Sercu Jezusa) oraz św. Barbary (która była patronką dawnej świątyni katolickiej w Pasymiu, przejętej w czasie reformacji przez ewangelików)⁴⁶. Figurę Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej zamówiono u rzeźbiarza F.A. Ewertza w Münster⁴⁷. Wiosną 1877 r. w kościele znajdował się jedynie ołtarz wymurowany z cegieł, bez retabulum, a na nim tabernakulum przeniesione z oratorium (właściwie skrzynia pomalowana na brązowo) oraz stare cynowe świeczniki, wypożyczone z jednego z kościołów warmińskich. Ambonę (w rzeczywistości dużą, brązową skrzynię), również przetransportowano z wcześniejszego miejsca celebracji liturgicznych. Nie dysponowano wówczas organami ani

41 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 1 VI 1876.

42 Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej: AAWO), AB I V 22, Visitationsbericht pro 1875 Dekanat Wartenburg; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej*, s. 51.

43 AAWO, AB I V 22 (Wartenburg, 17 XI 1876); M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej*, s. 51.

44 AAWO, AB I V 22, Visitationsbericht pro 1877 Dekanat Wartenburg.

45 *Katholisches aus Passenheim*.

46 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 47.

47 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 9 XII 1876.

emporą organową. Na podłodze leżał rozsypany piasek. Z desek po rusztowaniu wyłożono jedynie wejście do kościoła. Wiecznej lampki jeszcze nie zawieszono – wieczne światło paliło się na stoliku przed Najświętszym Sakramentem⁴⁸. W kwietniu tego roku wykonano monstrancję⁴⁹. Jesienią ks. Steffen informował z kolei, że w ołtarzu głównym po obu stronach tabernakulum znajdują się nisze, w których zamierzano umieścić figury św. Bonifacego – Apostoła Niemiec, i św. Wojciecha – Apostoła Prus. Wynikało to z misyjnego charakteru świątyni oraz ze wsparcia finansowego, jakie na jej budowę otrzymano ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha. Cena wykonania każdej z figur wynosiła około 80 marek. Zgodnie z adnotacją proboszcza, wewnątrz tabernakulum nie zdołano do tego czasu wyścielić suknem⁵⁰. W Środę Popielcową 1878 r. zainstalowano i poświęcono stację drogi krzyżowej, składające się z niewielkich, drewnianych krzyży, ponieważ parafii nie było stać na obrazy – każdy z nich kosztował prawie 1000 marek⁵¹. Do połowy 1878 r. z powodu braku środków finansowych nie zrealizowano znaczących prac budowlanych. Wnętrze kościoła wyłożono cementowymi flizami, które okazały się tańsze niż kamienne. Oprócz ołtarza głównego, zamontowano balustradę ołtarzową oraz chrzcielnicę wraz z kratą. Nadal brakowało ambony, ołtarzy bocznych, organów i empory organowej⁵². W połowie 1879 r. wieża ciągle była pozbawiona trwałego zadaszania. Wnętrze kościoła nie zdołano jeszcze otynkować. Na dodatek brakowało funduszy, aby wykonać ambonę⁵³.

Za zgodą biskupa warmińskiego, 8 grudnia 1876 r., ks. Rudolph Steffen poświęcił nową świątynię oraz sprawował w niej pierwsze nabożeństwo⁵⁴. Po tej liturgii celebrowano uroczystą sumę za wszystkich dobroczyńców. Mimo udziału zgromadzonej wspólnoty parafialnej uroczystość nie miała szczególnie odświętnego charakteru, ponieważ nie pozwalała na to napięta sytuacja polityczna (Kulturkampf)⁵⁵. Początkowo zresztą zamierzano poświęcić kościół w święto

48 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 47.

49 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 20 IV 1877).

50 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 10, s. 134.

51 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1878, nr 6, s. 78.

52 Tamże.

53 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 24 VI 1879.

54 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 47; *Katholisches aus Passenheim*; W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, s. 58; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczycieńskim*, s. 553; por. P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 58; *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 270; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej*, s. 51.

55 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 47.

patrona diecezji warmińskiej, św. Andrzeja Apostoła, jednak z powodu choroby proboszcza misyjnego przesunięto ją na Niepokalane Poczęcie Maryi⁵⁶. Świątynię dedykowaną Najświętszemu Sercu Jezusa konsekrował 22 czerwca 1884 r. biskup Filip Kremenz⁵⁷. Na uroczystość przybyli nie tylko miejscowi katolicy, ale również wielu wiernych z innych stron diecezji. Kościół tego dnia był przepełniony. Biskupa warmińskiego witano już dzień wcześniej, po południu, na obrzeżach parafii⁵⁸.

W 1886 r. zwracano uwagę na brak organów w pasymskiej świątyni⁵⁹. Ponadto, przy gwałtownym deszczu bądź opadach śniegu, przez dach łupkowy do wnętrza przedostawała się woda, o czym informował w 1887 r. ks. Josef Teschner. Prace naprawcze nie przynosiły pożądanego efektu⁶⁰. W 1887 r. nie wzniesiono jeszcze ołtarza różańcowego. W zastępstwie wymurowano podstawę, na której umieszczono drewnianą podporę z obrazem przedstawiającym Najświętszą Maryję Pannę, przekazującą św. Dominikowi Dzieciątka Jezus. Do tego czasu nie pozyskano także drugiego ołtarza bocznego, dedykowanego św. Józefowi. Jego miejsce wyznaczał murowany podest z figurą tego świętego⁶¹. Żeby uchronić organy, które zamierzano w przyszłości zainstalować, zadaszenie ponad chórem muzycznym przykryto w 1888 r. papą. Proboszcz misyjny planował wyłożyć nią spód całej powierzchni dachu⁶². Naprawę dachu przeprowadzono w 1892 r.⁶³, ale rok później duszpasterz ponownie narzekał, że nie przyniosła ona spodziewanych rezultatów. Liczył się z koniecznością jego przełożenia bądź położenia dachówek⁶⁴.

W 1877 r. informowano, że przebudowa wnętrza domu parafialnego, mieszczącego wcześniej oratorium, w którym zamierzano urządzić mieszkanie proboszcza, będzie kosztować ok. 1000 marek⁶⁵. W 1882 r. parafia misyjna

56 „Ermländische Zeitung“ 1876, nr 149, z 16 grudnia.

57 AAWO, AB I Q 9, Passenheim 1896; *Katholisches aus Passenheim*; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 58; *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 270; A. Kopiczko, *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczycieńskim*, s. 553; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej*, s. 51–52.

58 „Ermländische Zeitung“ 1884, nr 79, z 5 lipca.

59 AAWO, AB I V 34, Bericht über die Visitation der Kirchen des Dekanats Masuren im Jahre 1886.

60 AAWO, AB I V 34, Dekanat Masuren im Jahre 1887; B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia*, s. 228.

61 *Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1887, nr 4, s. 59.

62 AAWO, AB I V 34 (Passenheim, 5 IX 1888).

63 AAWO, AB I V 34, Visitationsbericht aus dem Dekanat Masuren, 30 VIII 1892.

64 AAWO, AB I V 34 (Passenheim, 8 VIII 1893).

65 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 10 II 1877).

nie posiadała jeszcze niewielkiego budynku gospodarczego, w którym można byłoby gromadzić zboże oraz drewno, a także hodować drób. Władze Pasyimia zezwalały jedynie na budowę ceglanych obiektów, stąd cena planowanej inwestycji opiewała na ok. 2500 marek⁶⁶.

Ludność katolicka

Już w pierwszej połowie XIX wieku do powiatu szczycieńskiego migrowała ludność katolicka, która osiedlała się m.in. w Pasymiu i okolicach. Z badań ks. Andrzeja Kopiczko wynika, że zazwyczaj przybywali na te tereny robotnicy sezonowi, którzy wywodzili się w dużym stopniu z sąsiednich Kurpi⁶⁷. Ks. Rudolph Steffen nadmienił z kolei, że w latach 60. XIX wieku liczba katolików zamieszkujących Pasyim i okolice wynosiła aż 500. Jego zdaniem w większości pochodzili oni z sąsiedniej Warmii⁶⁸. Oprócz ubogiej ludności, migrowali także synowie właścicieli ziemskich, którzy na Mazurach, w tym wokół Pasyimia, nabywali grunty uprawne w tańszej cenie niż na Warmii⁶⁹. Warto w tym miejscu odnieść się do relacji ks. Steffena na temat miejscowej ludności ewangelickiej. Twierdził on, że była ona tolerancyjna i w żaden sposób nie dyskryminowała (*verfolgen*) katolików. Na dodatek pielęgnowała niektóre zwyczaje katolickie. Ewangelicy zwracali się z prośbą do katolickiego duszpasterza o pobłogosławienie wody i wina dla chorych. Składali mu również ofiary na mszę świętą w różnych intencjach. Duszpasterz wspominał także, że wielu z nich pielgrzymowało na święto Przemienienia Pańskiego do Purdy Wielkiej, ofiarując świece w ramach złożonych ślubów⁷⁰.

W 1871 r. w Pasymiu i okolicach mieszkało 312 katolików, zaś w pozostałych miejscowościach parafii – 532⁷¹. W 1869 r. w prywatnej szkole katolickiej

66 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 15 III 1882.

67 A. Kopiczko, *Dzieje kościoła i parafii w Purdzie Wielkiej*, s. 35, 64.

68 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53; por. *Katholisches aus Passenheim*.

69 Por. Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 24 I 1872.

70 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 24 I 1872; zob. również W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, s. 58.

71 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionspfarre Passenheim, 1872. Zgodnie z powszechnym spisem ludności z 1871 r. w Pasymiu mieszkało 319 katolików, 1536 ewangelików i 54 żydów; zob. *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Preussen und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. Dezember 1871*, Berlin 1874, s. 132–133.

w Pasymiu uczyło się 54 dzieci⁷², natomiast w 1871 r. – już 60⁷³. W semestrze zimowym 1871/1872 uczęszczało do niej 66 uczniów, z czego ośmiu z rodzin mieszanych wyznaniowo. W zajęciach szkół protestanckich na terenie parafii misyjnej brało udział 97 dzieci katolickich (w tym 30 z rodzin mieszanych)⁷⁴.

W 1879 r. podawano, że parafia misyjna w Pasymiu liczy 1085 wiernych (z czego 362 z Pasymia). Odnotowano wówczas 109 rodzin deklarujących w niej pobyt stały. Dzieci w wieku szkolnym było wówczas 187 (z czego 58 w Pasymiu). Do szkoły katolickiej chodziło 60 z nich, natomiast do protestanckich – 127⁷⁵.

W 1883 r. na obszarze parafii misyjnej w Pasymiu mieszkało 1187 katolików (w tym 419 z Pasymia). Liczba rodzin przebywających na stałe w tej placówce duszpasterskiej wzrosła do 116. Dzieci w wieku szkolnym było 247 (w tym 81 w Pasymiu). Do szkoły uczęszczało 86 uczniów⁷⁶. W 1888 r. liczba katolików parafii misyjnej wzrosła do 1260 (w tym 500 w Pasymiu), a liczba rodzin deklarujących pobyt stały wynosiła około 260. Dzieci zobligowanych do nauki szkolnej odnotowano 204 (w tym 63 w Pasymiu). W zajęciach prywatnej szkoły katolickiej brało udział 63 dzieci⁷⁷. W 1895 r. do parafii misyjnej w Pasymiu należało 1341 katolików⁷⁸.

Finanse parafii misyjnej

Erygowanie wikarii lokalnej nie byłoby możliwe bez zapewniania duszpasterzowi stałych przychodów. Proboszcz z Purdy Wielkiej, ks. Joseph Osinski, od 1866 r. prowadził w tej sprawie rozmowy z Towarzystwem św. Wojciecha we Fromborku. Po dwóch latach uzyskano gwarancję wsparcia finansowego na rzecz duszpasterza, a następnie nauczyciela, zarówno od wspomnianego stowarzyszenia, jak i od duchowieństwa dekanatu barczewskiego⁷⁹, a także ze spadku po biskupie Józefie Ambrozym Geritzu⁸⁰.

72 P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 58; *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 270.

73 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53.

74 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionspfarre Passenheim, 1872.

75 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 31 XII 1879).

76 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 1 VIII 1884).

77 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionsbericht v. J. 1888.

78 *Statistik der katholischen Diaspora in Ostpreussen*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” 1899, nr 4, s. 34; zob. również B. Wykowski, *Dzieje społeczne i religijne Pasymia*, s. 232.

79 R. Steffen, *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, s. 53; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 58; *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 270.

80 *Zur Erinnerung an Josephus Ambrosius Geritz, Bischof von Ermland, Braunsberg 1867*, s. 11.

W styczniu 1871 r. ks. Rudolph Steffen informował, że na budowę kościoła udało mu się zgromadzić ok. 2000 talarów⁸¹. Kapitał parafialny wynosił wówczas 1325 talarów, z czego 325 talarów określano jako fundacje mszalne⁸². W ramach wynagrodzenia miejscowy duszpasterz pobierał: prowizję z kapitału proboszczowskiego (czyli funduszu erygowanego w celu współfinansowania jego pensji) – 130 talarów i 15 srebrnych groszy, ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 40 talarów, z kasy kościelnej – 35 talarów, z fundacji mszalnych – 9 talarów i 10 srebrnych groszy oraz od duchowieństwa dekanatu barczewskiego – ok. 100 talarów. W sumie otrzymywał on 314 talarów i 25 srebrnych groszy rocznie⁸³. W tym czasie nauczycielowi przekazywano następujące kwoty finansowe: z kościelnej kasy w Purdzie Wielkiej – 100 talarów, z Towarzystwa św. Franciszka Ksawerego – 30 talarów, z opłaty szkolnej – ok. 38 talarów i ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha – około 32 talarów. W sumie jego wynagrodzenie opiewało na 200 talarów. Poza tym miał prawo do dodatkowych świadczeń parafialnych (ok. 10 talarów)⁸⁴.

Koszty budowy kościoła katolickiego w Pasymiu pochłonęły 75 000 marek⁸⁵. Sfinansowano je z dobrowolnych ofiar pozyskanych na obszarze całych Niemiec, a także z funduszy organizacji kościelnych, a zwłaszcza Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha⁸⁶. Na łamach prasy, o zasięgu nawet ponaddiecezjalnym, apelowano o wsparcie materialne pasymskiej placówki duszpasterskiej. Na przestrzeni wielu lat ponawiano prośby o donacje, zwłaszcza na budowę organów muzycznych⁸⁷. Jeszcze przed 1878 r. sprzedawano niewielkie książeczki zawierające modlitwy do Serca Jezusa i Maryi po łacinie, przeznaczone dla duchowieństwa, w cenie 20 fenigów. Opracowano również niemieckie i polskie wydanie modlitw do Serca Jezusa, również po 20 fenigów⁸⁸. Rozprowadzano także „cegiełki” z fotografią nowego obiektu sakralnego, w celu zniwelowania długów inwestycyjnych⁸⁹.

81 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 24 I 1872.

82 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionspfarre Passenheim, 1872.

83 Tamże.

84 Tamże.

85 *Katholisches aus Passenheim*.

86 Tamże.

87 „Pielgrzym” 1882, nr 145, z 19 grudnia; 1884, nr 5, z 10 stycznia; 1885, nr 64, z 2 czerwca; 1887, nr 41, z 5 kwietnia.

88 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt” 1878, nr 6, s. 78.

89 „Pielgrzym” 1882, nr 63, z 6 czerwca.

W 1877 r. opisywana parafia misyjna dysponowała kapitałem o wartości 22 650 marek, z czego 5400 marek ulokowano w fundacjach mszalnych, natomiast pozostałych 17 250 marek traktowano jako kapitał proboszczowski. Zdeponowano go częściowo w listach zastawnych, a częściowo w nieruchomościach ziemskich⁹⁰. Wiosną 1877 r. ks. Rudolph Steffen informował, że parafia posiada 12 500 marek długu budowlanego, który należało spłacić najpóźniej do jesieni tego roku⁹¹. Brakowało środków finansowych na ukończenie wieży nowego kościoła⁹².

W 1879 r. kapitał kościelny stanowił 8100 marek, natomiast proboszczowski – 16 851 marek. Zadłużenie parafii misyjnej związane z budową świątyni wynosiło 9500 marek (na 4 i 4,5%), szkoły – 1470 marek (4,5%) oraz cmentarza – 1200 marek (na 5%). Ogółem dług ciążyący na parafii opiewał na 12 170 marek. Wyszczególniono wówczas następujące źródła finansowania pensji miejscowego proboszcza misyjnego (zgodnie z przyjętym planem budżetowym): z fundacji mszalnych – 96 marek, prowizję z kapitału proboszczowskiego – 850 marek, z *iura stole* – 140 marek, donacje od miejscowej wspólnoty parafialnej – 300 marek oraz ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 219 marek. W sumie zarabiał on 1605 marek rocznie. W tym czasie nauczyciel otrzymywał: z funduszu szkolnego (i kościelnego) – 10 marek, z opłaty szkolnej – 90 marek, z donacji miejscowej wspólnoty parafialnej – 70 marek, ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 300 marek oraz z Towarzystwa św. Franciszka Ksawerego – 120 marek. Ogółem jego roczne wynagrodzenie wynosiło 590 marek. Na szkołę parafianie wpłacali 1200 marek rocznie⁹³.

W marcu 1882 r. dług z racji zrealizowanych inwestycji budowlanych wynosił jeszcze 4000 marek⁹⁴. Po dwóch latach kapitał kościelny stanowił 450 marek, fundacji mszalnych – 10 575 marek, natomiast proboszczowski – 17 335 marek. Zadłużenie parafii misyjnej z racji inwestycji budowlanych opiewało na 7960 marek (zadłużenie ciążyące na kościele – 4300 marek, na szkole – 1870 marek, na cmentarzu – 690 marek i budynku gospodarczym – 1100 marek). Spośród powyższej kwoty 4760 marek podlegało oprocentowaniu na 5%, zaś 3200 marek – na 2,5%. Zgodnie z przyjętym planem budżetowym proboszcz misyjny otrzymywał następujące przychody: z fundacji mszalnych – 156 marek, prowi-

90 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 10 II 1877).

91 R. Steffen, *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 48.

92 Tamże.

93 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, 31 XII 1879).

94 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, ks. Steffen do Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, 15 III 1882.

zję z kapitału proboszczowskiego – 693,40 marki, z *iura stole* – 147 marek, donacje od miejscowej wspólnoty parafialnej – 348 marek, ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 219 marek i od duchowieństwa dekanatu barczewskiego – 135 marek. W sumie jego roczna pensja wynosiła 1698,40 marek. W tym czasie nauczyciel pobierał: z funduszu szkolnego (i parafialnego) – 28,50 marek, z opłaty szkolnej – 90 marek, z donacji miejscowej wspólnoty parafialnej – 70 marek, ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 300 marek, z Towarzystwa św. Franciszka Ksawerego – 120 marek oraz za pośrednictwem miejscowego proboszcza – 190 marek. Jego wynagrodzenie stanowiło zatem 798,50 marek. Członkowie parafii wpłacali rocznie 1300 marek na cele prywatnej szkoły katolickiej. Należy nadmienić, że Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku wsparło do tego czasu inwestycje budowlane w parafii misyjnej w Pasymiu kwotą 23 300 marek⁹⁵.

W 1888 r. wartość kapitału kościelnego obliczano na 450 marek, mszalnego (wraz z innymi fundacjami) – na 16 771,43 marek oraz proboszczowskiego – na 17 485 marek. Informowano wówczas, że wprawdzie parafia nie posiada żadnego długu, jednak zalega ks. Steffenowi z opłatą 107,68 marek za wytyczenie nowego cmentarza. Proboszcz pasymski pobierał jako wynagrodzenie: z fundacji mszalnych – 156 marek, prowizję z kapitału proboszczowskiego – 693,40 marki, za mieszkanie i ogród – 150 marek, z *iura stole* – 147 marek, z donacji miejscowej wspólnoty parafialnej (tzw. dziesięcina osobista i za kartki do spowiedzi św. wielkanocnej) – 263 marki oraz ze Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 75 marek. Ogółem zarabiał on 1484,40 marki rocznie. Władze municypalne płaciły nauczycielowi (jako pracownikowi szkoły powszechnej) 750 marek. Miał on prawo do deputatu drewna o wartości 70 marek. Mieszkał nadal w należącym do parafii misyjnej budynku szkolnym⁹⁶. Tegoż roku proboszcz pasymski narzekał, że remonty związane z zadaniem kościoła pochłaniają niemal całkowite przychody biednej wspólnoty duszpasterskiej⁹⁷.

Refleksje końcowe

Dynamiczny wzrost liczby ludności katolickiej w Pasymiu stał się przyczyną podjęcia decyzji dotyczącej budowy kościoła w tym mieście w drugiej połowie XIX wieku. Niestety, miejscowa wspólnota parafialna, żyjąca w diasporze, gdzie większość stanowili ewangelicy, nie gwarantowała wystarczają-

95 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim (Passenheim, I VIII 1884).

96 Arch. Paderborn, Teczka: Passenheim, Missionsbericht v. J. 1888.

97 AAWO, AB I V 34 (Passenheim, 5. September 1888).

cych nakładów finansowych na realizację tej inwestycji. Zwracano się zatem o wsparcie do katolików mieszkających nie tylko w diecezji warmińskiej, ale również poza granicami lokalnego Kościoła. Zgromadzone fundusze pozwoliły na rozpoczęcie prac, jednak ich finalizacja przeciągnęła się w czasie. Trudności w skompletowaniu wyposażenia wnętrza potęgowała kondycja ekonomiczna opisywanej parafii misyjnej, w której na dodatek odczuwano skutki napiętej sytuacji politycznej (Kulturkampf). Znaczącą pomoc okazały wówczas organizacje kościelne, a zwłaszcza Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha, które, oprócz partycypowania w kosztach budowlanych, dotowało pensję duszpasterzy i pracowników kościelnych. Neogotycka świątynia katolicka w Pasymiu po dziś dzień spełnia swoją funkcję sakralną oraz stanowi element dziedzictwa kulturowego regionu.

THE ORIGIN OF THE CONSTRUCTION OF THE CATHOLIC CHURCH IN PASYM IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

Catholics have settled in the north part of the Szczytno district since the beginning of the 19th century. In the 1860s, the number of Catholics who lived in Pasym and surrounding areas was 500. The first Catholic religious service in the town was conducted in 1862 by the parish priest of Purda Wielka, Joseph Osinski. In 1868, Rudolph Steffen was appointed for the vicar of Pasym. He celebrated Masses in a small oratory. A year later, it was decided that funds would be raised for the construction of a church, whose area would be sufficient for the increasing number of the Catholic population. In 1873, sketches of the church were prepared by Matthias Toffel, a master builder. Most of the foundations were laid that year. A year later, walls were erected for the height of 10 feet. The foundation stone was blessed on 28th September 1874. With the agreement of the diocese authorities, the church was blessed by Rudolph Steffen on 8th December 1876. The church was dedicated to the Most Sacred Heart of Jesus on 22nd June 1884 by the Bishop of Warmia, Filip Krementz. The costs of the construction amounted to 75,000 marks. It was financed by voluntary contributions collected in the whole area of Germany, as well as from the funds of Church organisations, particularly the Boniface

and Adalbert Association. However, the construction debt had to be paid for many years afterwards.

Słowa kluczowe: budownictwo sakralne, diaspora, diecezja warmińska, Prusy w XIX wieku, Pasy, Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha

Key words: religious buildings, diaspora, the Diocese of Warmia, Prussia in the 19th century, Pasy, the Boniface and Adalbert Association

BIBLIOGRAFIA

- Barczewski W., *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, wyd. 2, Olsztyn 1925.
„Ermländische Zeitung“ 1876, nr 149, z 16 grudnia; 1884, nr 79, z 5 lipca.
Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Preussen und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. Dezember 1871, Berlin 1874.
- Jodkowski M., *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, Olsztyn 2011.
- Katholisches aus Passenheim*, „Ermländisches Kirchenblatt“ 1936, nr 33, z 16 sierpnia.
- Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, red. H. Krüger, Leer 1989.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2000.
- Kopiczko A., *Dzieje kościoła i parafii w Purdzie Wielkiej*, Olsztyn 2014.
- Kopiczko A., *Z dziejów Kościoła katolickiego w powiecie szczycieńskim*, w: *Powiat szczycieński. Przeszłość – współczesność*, red. G. Jasiński, Z. Kudrzycki i A. Misiuk, Szczycno 2006, s. 548-578.
- Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1887, nr 4, s. 59.
„Pielgrzym” 1882, nr 62, z 6 VI; nr 145, z 19 XII; 1884, nr 5, z 10 I; 1885, nr 64, z 2 VI; 1887, nr 41, z 5 IV.
- Romahn P., *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927.
- Romański P., *Biskup warmiński Józef Ambroży Geritz (1783-1867)*, Olsztyn 2015.
Statistik der katholischen Diaspora in Ostpreussen, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland” 1899, nr 4, s. 34.

- Steffen R., *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 4, s. 46-48.
- Steffen R., *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1877, nr 10, s. 134.
- Steffen R., *Die Herz-Jesu-Kirche in Passenheim (Ostpreußen)*, „Bonifatiusblatt“ 1878, nr 6, s. 78.
- Steffen R., *Mission Passenheim in Ostpreußen (Diözese Ermland)*, „Bonifatiusverein“ 1871, nr 5, s. 53-54.
- Urkunde über die Errichtung der katholischen Pfarrgemeinde Passenheim*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland“ 1901, nr 4, s. 36.
- Wykowski B., *Dzieje społeczne i religijne Pasymia w drugiej połowie XIX i pierwszej XX wieku*, Olsztyn 2008, kps w Archiwum Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.